

I. KULTŪRA IR VISUOMENĖ

Adomas Matuliuskas. Šilkografijos darbų ciklas „Vilniaus kalnų ir piliakalnių sakmės“

8. „Stalo kalnas“, šilkografija, (S/1), 2017, formatas 17 × 27 cm

Senajo lietuvių mąstymo atkūrimas: laiko samprata

ŽILVINAS SVIGARIS

zilvinas.svigaris@fsf.vu.lt

Lietuvių archajinėje tradicijoje regime pasaulietiškoje aplinkoje vis rečiau pasitaikantį savitą artumo ir susiderinimo su gyvenamąja aplinka būdą. Čia tiesiogiai bendraujama su paukščiais, medžiais, Saule ir tarsi artimų bičiulių jų prašoma patarimo ir palaikymo. Tarp žmogaus ir gamtos nėra jokio atstumo – žmogus gyvena atviroje, tarpusavyje besišnekučiuojančioje visuomenėje. Bendravimo samprata čia įgauna visiškai kitokį statusą, kuris moderniajam vakariečiui beveik nesuvokiamas. Kaip su geriausiu draugu susitinkama su upeliu, linksmai kalbinamas paukštelis, medžiui nepaigailima šiltų žodžių. Bendravimas čia sudaro ne tik didžiausią žmogaus sąmoningumo aktyvumo dalį, bet ir yra esminis dvasinio gyvenimo pagrindas. Natūralu, kad visais laikais žmonės aktyviai susitinka su sava aplinka, tačiau modernus Vakarų pasaulis stokoja šio jaukaus tiesioginio bendrabūvio matmens, kuriame atsiveria skirtingo pobūdžio esybėms, nevienodam būdai ir laikiškumui.

Neatsitiktinai archajinėje lietuvių tautosakoje požiūris į laiką yra kitoks nei moderniajame Vakarų pasaulyje. Svarbu pažymėti, kad laikiškumas, kuris reikšmingai nulemia mąstymą, archajinėje lietuvių tradicijoje pasirodo skirtingomis formomis. Maža to, jos tarpusavyje ne tik nekonkuruoja, bet prasmingai viena kitą papildo ir papildo. Pirmiausia svarbu išskirti labiausiai paplitusią laiko sampratą, kurią galėtume vadinti *gyvenimo laiku*. Ji atsiveria tada, kai kalbama apie žmogaus augimą gyvenimiškų sunkumų akivaizdoje, kai žmogus susiduria su išbandymais, apmąsto, koks jis buvo ir koks bus. Toks apmąstymas atveria situacijų pasikartojimą, „nuolatinio sugrįžimo“, arba ciklinio laiko, sampratą. Dienos, sezonai, metai, kartos keičiasi, tačiau žmogus sugrįžta į tas pačias gyvenimiškas situacijas. Kas kartą vis kitaip, bet sykiu ir taip pat išgyvendamas pasikartojančius rūpesčius. Laikas atskleidžia neišvengiamą įvykių pasikartojimą, o kartu ir suvokimą, kad ilgainiui dalykų esmė nesikeičia. Ši esmė atveria gelmę, kurioje kitaip atsiveria ir laiko samprata. Įvykiai nustoja skubinti vienas kitą, atsiveria ir kitokia sąmonė, ji nurimsta, surimtėja, rymo.

Rymančio laiko samprata persmelkia visą archajinę sąmonę. Visaapimančio *dabar* šventumas per amžius būdavo sustiprinamas šventėse ir suėjimuose. Svarbu pastebėti, kad gyvenant skirtingose laiko plotmėse iškyla ir nevienodų laikiškumų suderinimo klausimas. Tad reikšminga ir laiko *dermės* samprata, kuri dar kitaip atveria laikiškumą archajinėje lietuvių tradicijoje. Čia tarsi pakylama virš skirtingų laikiškumo formų ir ieškoma jų darnos, sakytume, *sutarimo* tarp skirtingų pasaulių. Tai ypač išryškėja *sutartinėse*, kurias dainuojant sustiprėja dabarties pojūtis, laikas pasidaro daugiamatis. Sutartinių polifonija jungia skirtingas temas ir tonacijas, ritmus ir instrumentus, šokį ir dainavimą, rūpesčius ir darbus. *Dermės laiko* sampratą galime suvokti kaip savitą santykį su laikiškumu. Iš čia kyla nepaprastai turtinga *dermės* samprata, kuri

archajinėje lietuvių tradicijoje jungia skirtinguose laiko matmenyse vykstančius procesus. Čia gyvenama kartu su protėviais, kurie jau seniai išėję, arba, tarsi artimas bičiulis, kalbinamas Mėnulis. Pranešime aptarsime minėtas laiko sampratas, kartu apmąstysime jų poveikį žmogui, jo gyvenimo būdai bei jo pasaulėžiūrai.

Esminiai žodžiai: fenomenologija, hermeneutika, ontologija, mitinės laiko dimensijos, senasis lietuvių mąstymas, mitinė sąmonė.

Mitinio laikiškumo formos

Moderniuosiuose Vakaruose dominuoja tikslųjų mokslų griežtai apibrėžtas linijinis laikas. Nepaisant jo efektyvumo sprendžiant techninius klausimus, jis yra nepateisinamai ribotas, tad kyla klausimas, ar negalime laiko suvokti be skaičių? Juk esama ir aukštesnių principų, peržengiančių modernias technokratinės teorijas. Pavyzdžiui, žinome, kad įvairios Rytų ir Vakarų mitinės tradicijos turėjo gerokai platesnį požiūrį į laikiškumą. Tačiau net ir kasdienis gyvenimas akivaizdžiai parodo, kad laikiškumo suvokimas netelpa į išskaičiavimo ar priežastingumo rėmus. Nuolat patiriame, kad laikas tai sutankėja, tai praretėja. Vienaip laikiškumą atveria nuobodulys ar monotonija, kitaip – įtemptas reikšmingo įvykio laukimas ar pasinėrimas į įspūdžių kupiną spektaklį. Tai galioja ne tik subjektyviems išgyvenimams – bet ir ištisiems kultūriniais fenomenams, kai laikmečio trukmė išreiškta skaičiais nedaug ką tepasako. Po ilgų kultūriškai „tamsių“ šimtmečių staiga gali pasirodyti neparastai produktyvūs keli dešimtmečiai, pavyzdžiui, Apšvietos amžius ar pasaulio grožį aukštinantis impresionistinės dailės pakilimo laikotarpis. Skirtingas laikiškumo suvokimas atskleidžia, kad laiko patyrimas ir laiko matavimas nėra viena ir tas pat.

Laikiškumo suvokimui nepakanka vien trukmės paskaičiavimo – čia reikalingas gilesnis laiko poveikio pačiam suvokėjui supratimas.

Mitiniame pasaulyje gyvenusiam žmogui laikas nebuvo tolydus¹. Apeigų ir ritualų metu laikas sutankėja, sulėtėja, atrodytu, net sustoja, kiekvienu momentu tarsi įgydamas begalinę prasminę gelmę. Kiekvienas ritualo veiksmas ištirpina žmogų šventume, kiekvienas momentas prisipildo neaprepiamos sakralios galios. Tačiau gyvenimiškoje kasdienybėje laikas tarsi vėl išretėja, pagreitėja. Pasaulietiški įvykiai jį nureikšmina, subanalina, užpildo smulkmeniškomis nereikšmingomis detalėmis. Silpnėjant mitinei sąmonei ir religingumui, moderniuosiuose Vakaruose įsivyravo pasaulietiškas linijinis laikas. Mitinio, o sykiu ir prasminio, matmens netekusi tikrovė subyrėjo į išmatuojamus objektus. Nuo prasmų atitrūkusios vertės subanalino gyvenamąjį pasaulį, modernų žmogų pradėjo kankinti vienišumas ir nuobodulys. Stokodamas prasmės, jis ieško vis egzotiškesnių pramogų, o negalėdamas pasisotinti, tikisi patenkinti šią stoką keldamas vadinamąją gerovę ir greitindamas išprasmintų verčių vartojimą. Nesusimąstoma, kad laikas, kuris ir sukuria šį beprasmybės jausmą, dėl to tik

¹ Eliade, Mircea. *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*. ALK, Vilnius: Mintis, 1997, p. 48.

dar labiau išretėja. Tad užuot pašėlusiai skubinus laiką, moderniam Vakarų žmogui verta pradėti jį lėtinti. Tačiau, kaip tai suprasti?

Dabartis

Prakalbus apie skirtumus tarp modernaus nereligingo ir mitinio žmogaus, reikėtų pabrėžti, kad mitinio pasaulio žmogus yra dėmesingas slėpinių sričiai. Jam atsiveria gerokai platesnis ir subtilesnis požiūris į laiką. Tai ir daugumoje mitinių tradicijų paplitęs ciklinis laikas, suvokiamas kaip spirale išlenktas linijinis laikas, kur praeities įvykiai panašiai atsikartoja ateityje, ir Egipte išplėtotas rato formos laikas, Nietzsche's aprašytas amžinasis sugrįžimas, kai begalę kartų identiška atsikartoja tie patys įvykiai. Tačiau svarbesnis mums yra daugumoje tradicijų atrandamas nurimęs arba sustojęs laikas, kuris esmingai pakeičia žmogaus gyvenamojo pasaulio suvokimą. Toks laikas, užuot plitęs savo nesibaigiančiu fenomenų gausumu vienokioje ar kitokioje laiko linijoje, įgyja dar vieną matmenį, kuris yra begalinis bet kuriame laiko momente. Atsiranda tūris, kuriame jungiasi prasminis matmuo. Čia atsiveria ir būties būdai, nepasirodantys kasdieniame, pasaulietiška, pragmatiniame lygmenyje. Būtent čia ir įgauna pagrindus patys sudėtingiausi ir reikšmingiausi pirmą kartą fenomenai – rūpestis, atsakomybė, laisvė, prasmė, – kurie negali būti pagrįsti niekaip kitaip.

Bet ką reiškia sustojęs laikas? Modernųjų laikų mokslams tokia laiko forma nėra prieinama, nes nėra pamatuojama. Čia manoma, kad laikas negali sustoti. Tačiau atidžiau pažvelgę regime, kad Vakaruose

dominuojanti „nesustojimo“ nuostata išstumdama minėtą laikiskumo formą esmingai praranda dabartį, kurią ir reprezentuoja sustojimo momentas. Vakaruose prarandama ne šio momento dabartis, o dabartis kaip tokia. Galima net sakyti, kad esminis modernių gamtos mokslų tikslas ir yra išdabartinimas, mat keliamas verifikuojamo pakartojamumo reikalavimas. Aukštinamas išskaičiuojantis pažinimas, kuris vienintelis laikomas universaliai ir absoliučiai galiojančiu. Manoma, kad tokį absoliutumą pažinimas įgyja atsisakius žmogiškojo jausmo ir sąryšio su dabartimi. Tačiau atsisakius dabarties suvokimas neteko realaus pagrindo. Tai palengvino manipuliavimą žmogumi, kuris sykiu neteko ir būties, mat esminė ir neišvengiama būties bei savivokos sąlyga yra pamatinis dabarties momentas. Tad nors tikrovė Vakaruose nesustabdomai lėkštėja, nuo dabarties atitrūkęs žmogus neturi jokių būdų tam pasipriešinti.

Prakalbus apie dabarties fenomeną moderniam pasaulyje, pradeda ryškėti esminis netikrumas apmąstant ne tik būtį ir savastį, bet ir žmogaus dvasinį pagrindą apskritai. Pastarojo negali pakeisti jokie simuliaciniai. Neatsitiktinai mitinėse tradicijose dabartį telkiantys įvykiai yra neatsiejami kultūriniai papročiai, apeigų ir ritualų elementai. Jie reikšmingai simbolizuoja pasaulietinio laiko tėkmės įtrūkį². Dvasinis žmogaus pagrindas čia siejamas su savivoka, kurios be dabarties net ir įsivaizduoti negalime. Tačiau turime pabrėžti, kad dabartis nėra statiška, ji net negali būti laikoma baigtine, atvirkščiai, ji neišsivaizduojama be vyksmo, be integracijų,

2 Ten pat.

tarsi natūraliai jai priklausančių praeities ir ateities horizontų. Tad bet kokia dvasinė praktika ne tik esmingai susijusi su dabartimi, bet ir yra jos gilinimo bei kultivavimo būdas – ar tai būtų jogų saulės pasveikinimas, ar dzeno arbatos ceremonija, ar tylos meditacija – visa tai esmingai susiję su buvimo dabartyje „ritualu“.

Praeitis

Gretinant modernų pasaulį su mitiniu, problemiška yra ne tik dabartis, bet ir praeitis. Ji taip pat supasaulietinta, išsprasminta, ir redukuota. Maža to, moderniuose Vakaruose (ar tai būtų technologija, ar ekonomika, ar politika, ar socialiniai santykiai) nuo praeities neretai nuvertinama kaip nenaši, atsilikusi, nepažangi. Gamtos mokslų teorijos nuolat paneigiamos naujais, dar tikslesniais tyrimais. Taip pat ir moderni istorija: kuo faktai senesni, tuo jie yra mažiau patikimi. Bet pažvelgę atidžiau pamatome, kad prasmingumą Vakaruose grindžianti pažanga visą dabartinės veiklos prasmę žada ateityje, tačiau ateityje prasmė nustumama vėl ir taip be galo. Tad ar nėra taip, kad modernios pažangos tikslas yra ji pati, o pati progreso idėja yra ydinga ir beprasmiška³.

Tačiau mite praeitis suvokiama visiškai kitaip. Čia ji telkia tradicijos vertybes, atveria tarsi kažką begalinio, nesibaigiančio, turinčio neabejotiną poveikį ir šiandien. Praeiti mitinė sąmonė suvokia kaip savo pačios „kūną“, kurio laimėjimai ir netektys nenustoja džiuginti arba graudinti. Jos

esmė neprarasdama svarbos perduodama iš kartos į kartą, ji pakyla virš kasdienio gyvenimo. Praeitis mitiniame pasaulyje tarsi įgyja tam tikrą svorį, ji bręsta. Kuo senesnė, tuo mažiau ginčytina ir tuo labiau neįtikėtina ji gali būti. Mitinė tradicija turtingėja įgydama naujų atspalvių, pasipildydama naujomis išvalgomis ir galimybėmis, kurios neužgožia senųjų. Dievų „panteonai“ pildosi, atrodo, nevaržomi jokių ribų.

Tokia nuostata leidžia naujai pažvelgti ir į Vakarų istoriją, naujai atverti mokslo, politikos ir kitų Vakaruose vyraujančių institucijų vaidmenį šiandiniame pasaulyje. Istorija gali atsiriboti nuo sustabarėjusių faktų, mat vien istorinių faktų įvardijimas neturi daug prasmės – faktai yra kurti ir nebylūs. Istorija taip pat gali būti suvokiama ne vien kaip ginčas dėl teisingiausio istorinio fakto interpretavimo, mat nėra teisingiausio interpretavimo, visi interpretavimai tėra riboti pasakojimai. Dėl savo ribotumo nė viena interpretacija negali būti laikoma absoliučia⁴. Istorija gali tapti „istorija“ suvokus ją plačiau ir giliau, kalbant ne apie nuogus faktus, o atveriant galimybes ir leidžiant joms plėtotis toliau. Tokia nuostata atskleidžia nesuskaičiuojamą daugybę neišplėtotų išvalgų, kurių plėtrą užgožė „teisingiausia“ doktrina. Tačiau ta „teisingiausia“ doktrina, kaip pasirodė, dažiausiai tik slėpė agresiją. Kiekviena tauta, tradicija ir kultūra turi nepaprastai daug neišplėtotų galimybių. Toks žvilgsnis į praeitį atveria kūrybišką hermeneutiką ir skirtingoms tradicijoms tarsi skirtingiems tonams leidžia suskambėti kartu, užuot neigus, papildyti vienai kitą.

3 Mickūnas, Algis. *Istorija, kalba, suvokimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 12.

4 Ten pat, p. 9.

Pradžia

Kalbant apie laikiškumą, neįmanoma išsiversti be pradžios sampratos. Verta pabrėžti, kad ir Rytų, ir Vakarų kraštų mitinės tradicijos rūpestingai saugo savo pradžių-pradžios, savos kosmogonijos atsiradimo ir pasaulio sukūrimo mitą. Būtent jis yra reikšmingiausias didžiųjų mitinių tradicijų (egiptiečių, šumerų, indų, kinų, japonų, senovės žydų, persų, senovės graikų ir kt.) pasakojimas, nuo kurio visuomet ir pradedama. Mito pradžių-pradžia yra aukščiausias dvasinio tyrumo taškas, nuo kurio palaipsniui prarandant pirminę dvasinę pilnatvę artėjama prie dabarties. Modernus mokslas pradeda nuo nieko nežinojimo ir palaipsniui artėja prie galutinės tiesos, kurią žmogus įgaus ateityje. Paradoksalu, kad modernių Vakarų ir mitinė pradžių pradžios samprata taip radikaliai skiriasi. Jei Vakarų moksliskai suvokiama pradžia yra tuščia ir nereikšminga, mitui ji yra tyrumo ir aukščiausios kūrybos viršūnė.

Mitinėse tradicijose nepaprastai svarbu nuolat sugrįžti prie pirminio tyrumo, pradžia siejama su prasmingu atsinaujinimu, pavyzdžiui, gamtos atgimimu pavasarį⁵. Laikas čia nuolat atkuriamas tarsi iš naujo. Kadangi kosmogonija yra paremta pirmaprade demiurgiška kūryba, ji sykiu atveria ir skirtingo kūrimo mastelį, o pats žmogus įgyja aukštesnės tikrovės suvokimą tiesiogiai atradamas save tikrovės kūrimosi procese. Pati kosmogonija kaip tam tikras archetipas, laikui suteikia prasminį, o ne išskaičiuotą, kaip Vakaruose, pagrindą.

Kitaip tariant, įvykiai ne tik įgauna vertę, jie įgyja prasmę. Ką tai reiškia? Pradžios įvykiai įgyja ne bespalvio fakto statusą (kaip pavyzdžiui modernaus mokslo plėtojama kosminio sprogimo teorija), jie susiejami kosmogonijos ryšiais į prasmingą visumą, kuri yra bet kokios kūrybos archetipas. Būtent kosmogonijos laikas yra pirmapradis laiko modelis, kurio dėka atsiranda ir kitos laiko rūšys⁶.

Mito laikas nuolat prasideda iš naujo, todėl ir istorinių įvykių samprata čia visiškai kitokia. Istorinis įvykis, pavyzdžiui, pasaulio sukūrimas, Trojos karas ar Mozės susitikimas su Dievu ilgainiui tampa gilėjančiu, prasminį turį ir hermeneutinį svorį kaupiančiu mitu. Mitinis laiko suvokimas reikšmingas ne mentaliniam metafiziniam paaiškinimui, o dvasinio brandumo siekiančiam individui. Neatsitiktinai susitikimai su Dievu visuomet yra individualūs, grindžiami ne abejotinu universalumu, o tam tikros kultūrinės sąmonės dermės su aukštesniais tikrovės pradais paieškomis. Maža to, tai daroma pakartotinai, kiekvienas ciklas pradeda tarsi naują laiką, atnešantį tyras ir dar klaidų nesuterštas galimybes. Šis suvokimas išlaisvina žmogų nuo antropocentriškų sistemų, nuo provincialaus užsidarymo savo nuomonėse ir įtraukia jį į visumos žaismą, kaip pasaulio kūrimo dalyvį. Žmogus mąsto regėdamas save ne kaip atitrūkusią nuo tikrovės uždara sistemą, o kaip visumos dalį. Pavyzdžiui, dauguma ligos gydymo apeigų yra klaidų taisymas grįžtant į pradžią. Iš čia kyla ir dėmesingumas apsisvalymui, ir „atpirkimo

5 Eliade, Mircea. *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*. ALK, Vilnius: Mintis, 1997, p. 51.

6 Ten pat, p. 53.

ožio“ aukojimai⁷. Taip tarsi atšaukiamos padarytos klaidos, o dvasia atgauna pirminį tyrumą. Dėmesys dvasios tyrumui ir jo akcentavimas kaip tam tikro pradžios taško, parodo čia veikiant visai kitą sąmonę. Žmogus pirmiausia suvokiamas kaip įprasminata, o ne pragmatinė būtybė. Šiam skirtumui išvystyti nepakanka vien Vakaruose dominuojančios išskaičiuojančios nuostatos – reikalinga į pačią tikrovę, o ne paties žmogaus sukurtose sistemose susipainiojusi sąmonė.

Gamta lietuvių tautosakoje

Alphonso Lingis, kritikuodamas moderniuosius „epistemologus“, rašo, kad instinktyviai norisi atmesti visus argumentus ir pripažinti, jog esame įkalinti tarp savo pačių sukurtos pasaulio sienų. Kyla neišvengiamas potraukis palikti patogų, bet dirbtinį ir ribotą žmogaus sukurtą pasaulėlį – išvykti į žmogaus dar nepalietas sritis tam, kad būtų galima „eiti į gamtą“⁸. Apie ėjimą į gamtą kalba ir kitas išėivijoje kūręs lietuvis – Vincas Vyčinas, kuris taip pat siūlo „vakarietiškos pažangos kelyje užstrigusį“ individą grąžinti ten, kur jis per amžius ir priklausė. Žodį „Gamta“ rašydamas iš didžiosios raidės, Vyčinas sykiu pabrėžia ir jos reikšmę. Beje, apie lietuvių artumą pirmapradiškumui kalba ir Jonas Balys, ir Gintaras Beresnevičius. Lietuviui tokios nuostatos buvo būdingos nuo seniausių laikų. Pavyzdžiui, per Užgavėnes dar ir

šiandien keičiamos kaukės ir drabužiai. Manoma, kad šis paprotys pabrėžia siekį atmesti kasdienę tapatybę, išsitapatinti, išlaisvinti savastį. Beresnevičius teigia, kad tai daroma siekiant susiliesti su aukštesnėmis galiomis, kad tai tam tikro transo būseną, kai pats dalyvis jau nebe žmogus, „jis juda jam nebūdingu žingsniu (garnio, gervės), kerėplėškai, neiįprasta nei jo eiseną, nei rankų padėtis. Dar daugiau, ir balsas, kuriuo jis apie save praneša, nebeįprasto jam. Jis arba gerklinis, arba cypiantis, arba riaumojantis, bet tai jau nebe paties žmogaus, o kaukės, demono balsas.“⁹ Tačiau, kur veda tos kaukės ir transo būsenos?

Pirmiausia, čia atpažįstamas siekis išsilaisvinti nuo „sužmoginto“, subanalinto pasaulio, peržengti ribotos kasdienybės slenkstį, atverti aukštesnę prasminę visumą. Ta visuma nėra ir negali būti žmogaus „kontroliuojama“, ji suvokiama kaip gyvybinga. Galėtume samprotauti, kad žmogus gyvena išvien su gamta, kuri čia suvokiama kaip pats gyvybingumas. Tačiau norėdami šią mintį plėtoti turime pažvelgti šiek tiek plačiau. Čia gali talkinti Henri Bergsono įžvalgos kūrinyje *L'Évolution créatrice*, kur jis rašo, kad daugybėje savo bandymų *pati* Gamta nepailsdama kuria save. Tad nebegalime griežtai atskirti, ar per Užgavėnių iniciacijas reiškiasi žmogaus valia, ar atsiveria pati Gamta. Svarbu čia pabrėžti ir Bergsono pabrėžiamą antraeilį intelekto vaidmenį, mat intelektas, padėjęs perprasti materiją, šiuo metu turėtų užleisti vietą intuicijai, kuri ir atsiveria minėto gyvybiškumo pavidaluose. Čia svarbi ir pastaba, kad intelektas remiasi logika, o intuicijai

7 Ten pat, p. 55.

8 Lingis, Alphonso. Building for movement. II. The life world as an environment for traveling. *Creativity studies*. ISSN 2345-0479 / EISSN 2345-0487. 2015 Vol. 8(2), p. 103–114.

9 Ten pat, p. 389.

padeda *simpatija*¹⁰. Bet ką reiškia simpatija? Kalbėdami apie šią sunkiai apibūdinamą sampratą, iš karto pastebime, kad sprausdami ją į griežtas konstrukcijas, apie ją nieko nepasakome. Tačiau niekas nesupainios pačios *simpatijos* išgyvenimo, šią būseną bet kas patyręs iš karto atpažins. Kitaip tariant, pati būseną pasižymi aiškiai išreikštu intencionalumu, tačiau dėl savo pobūdžio netelpa į griežtas kategorijas. Kalbėti apie tokius fenomenus galime priartėjimo būdu, gilindamiesi į gyvenimo būdą, būvius ir būsenas. Grįždami prie archajinės lietuvių tautosakos, tokią nuostatą randame daugelyje vietų. Ši nuostata, beje, atpažįstama ir mūsų dienomis.

Pavyzdžiui, prisimindamas vaikystę Justinas Marcinkevičius rašo, kad nors gyvulių varymas tekant saulei buvo nelengva pareiga, „dirbdamas vienokį ar kitokį darbą, aš mylėjau. Taip, mylėjau, ir mano meilė reiškėsi noru ir pastangomis būti geru ir naudingu.“¹¹ Archajinėje lietuvių tautosakoje darbą beveik visuomet lydi simpatija, pasirodo ji dažniausiai kartu su rūpesčiu. Neatsitiktinai čia tiek daug dėmesio skiriama darbštumui¹².

:Pjaukit pjaukit, pjavejėlas, Nestavėkit,:

:Pjautuvų žemės' inbestų Neturėkit.:

:Pjaukit pjaukit, pjavejėlas, Nestavėkit,:

:Pjaut rugelius su giesmelam Pradėkit.:¹³

Sunkius kasdienius darbus lydi dainos, kurios padeda pakelti akis virš kasdienybės,

dainuojant darbus būdavo dirbti lengviau¹⁴. Dainuojama dirbant, einant, švenčiant, derinant judesius, garsus. Tačiau dainuoti nebuvo paprasta, ypač tai pasakytina apie sutartines. Jos nėra tik jausmų išraiška. Reikalinga ypatinga patirtis, perlydanti patyrimą į žodį, ritmą, melodiją. Dainuojantis neišvengiamai tampa poetu, jungiančiu daugybę skirtingų dalykų į darniai skambančią visumą, poetu, kuris „įaudžia“ kalbą į gyvenimo takus, į darbus, į rūpesčius ir trobelę supančius gėlynus. Verta pabrėžti, kad tai nesigaudavo atsitiktinai, o ir gaudavosi tikrai ne visiems. Vyčinenė, tyrinėjusi sutartinių pateikėjų, gimusių XIX ir XX amžių sandūroje, biografijas, tvirtina, kad „visi jie – ryškios asmenybės, tikri liaudies talentai; jie išsiskiria puikia muzikine klauša.“ Sutartinės „buvo atliekamos, saugomos ir perduodamos iš kartos į kartą ne šiaip muzikalių žmonių, bet savotiškų šviesuolių arba kažkuo išsiskiriančių, kaimo bendruomenėje gerbiamų asmenų, neretai juos pažindavo net kituose kaimuose.“ Tradicijos perdavimo pavyzdžiai užfiksuoti daugybėje dainų, kuriose neretai kalbama apie „darbužio“ mokinį, apie darbelio „perėmimą“.

Auga evelė žalioj,

Žyd baltai, neš juodų uogų.

O tos uogeles,

O tos juodosias.

Krint ant jujų rasele,

Spind kaip ant žalių rūtelių,

Rasa ant uogų,

Rasa ant uogų.

10 Bergson, Бергсон Анри. *Творческая эволюция*, пер. с фр. В. А. Флерова. Москва: Кучковополе. 2006, p. 184–186.

11 Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 22.

12 LLD X, p. 10.

13 LLD VI, p. 55, Nr. 39, D278, Puteikių kaimas.

14 Urbanavičienė, Dalia. Sutartinių sinkretizmas: giedojimo ir šokimo (žaidimo) būdų sąveikos tyrimai. *Lietuvos muzikologija*, t. 14, 2013, p. 188.

*Augina tetužėlis
Sūnytėlį augindamas.
Jis jau džiaugiasi,
Darbužia mokin.¹⁵*

Santykis tarp tėvo ir sūnaus, motinos ir dukters dažnai susijęs su tradicijos, patyrimo ir įgūdžių perėmimu. Čia nepaprastai svarbi empatija, sutapimas su *kito* tiesiogine patirtimi: jaučiu, kaip kitas jaučia; dirbu, kaip kitas dirba. Regime tiesioginį tradicijos perdavimą, tęsimą, sutapimą su tėvų ir senolių buvimo būdu. Šią patirtį Mickūnas vadina grynąja fenomenologija, „tėvų veiklos įsigijimu: kaip sukti dalgę, sėti javus, ar šokti ritmus“. Regime tąšą ir saugojimą to, ką žmogus turi ne materialia, o gilesne gyvenimiška prasme. Čia tausojama protėvių pasaulėžiūra, tradicijos išmintis, ji susijusi ne su formaliu ar paviršutinišku žinojimu, o su realiai išgyventa gyvenimo patirtimi. Archajiniam žmogui šis skirtumas yra esminis. Senolis įgauna išmintį, autoritetą, „nemirtingumą“ bendruomenėje ir jos provaikiuose. Donatas Sauka vaizdingai sako, kad liaudies atmintis išsaugo dvasinę patirties sandarą, tarsi gamta, sauganti kristalų formules¹⁶. Archajinėse lietuvių dainose regime rūpestį gyvenamąja aplinka, išreikštą dėmesingumu kalvelei, upeliui, medeliui. Žmogus archajinėje tautosakoje yra suaugęs su savo kraštu, su miškais, upėmis, kloniais, su savo bendruomene. Jis atstovauja tradicijai, kuri iškelia ne vartotojišką, o rūpesčio sąmonę. Tikrovė suvokiama ne tik kaip kiekybinė, skirta vartojimui, o veikiau kaip kokybinė, kaip atvira įsitraukimui, prasmingam sambū-

viui. Būtis čia artikuluojama kokybiniais būviais ir būsenomis. Iš čia kyla ypatingas mąslumas, gyvenimo gelmė, klonius pripildančios dainos, gyvenamąjį pasaulį nuspalvinančios būsenų dermės.

Būsenos

Mitinė sąmonė naudojasi nepaprastai įtaigiais, daugybę amžių gludintais tokiais simboliniais prasminiais vaizdiniais kaip medis, žaltys, ugnis, vanduo, žemė, dangus ir kiti. Šie vaizdiniai leidžia komunikuoti esmes, netelpančias į griežtos priežastinės logikos ir linijinio laiko sampratos rėmus. Svarbu taip pat pabrėžti, kad Claude Lévi-Strausso tyrimai parodė, jog „gyvos“ kalbos mitinėse kultūrose susiformavusi kūryba pasižymi specifiniu bruožu, tam tikru prasminiu „atsparumu“ laiko tėkmei. Galima samprotauti, kad šis atsparumas susiformuoja kartojant tą pačią istoriją iš kartos į kartą. Atsiranda tam tikra esmės kristalizacija, kuri ilgainiui ir skirtingiems pasakotojams perpasakojant siužetą, nekinta. Tačiau, čia turime pabrėžti vieną dar svarbesnę aplinkybę. Pasakojimas neapsiriboja vien reikšmės perdavimu. Kartu čia atveriamą ir tai, ką Heideggeris vadino *Stimmung*. Tai būsenos ir būviai, kurie atsiveria į juos įsigyvenant. Tai patirtis, kuri gali nepaprastai giliai sukresti arba nuraminti, pakylėti arba nuvilti. Tai tragedija arba triumfas, pakilimas į dangaus begalybę arba kritimas į pragaro tamsą. Tai poveikis, kuris turėtų sukresti klausantįjį, pasiekti giliausius jo sielos kampelius. Minėtus mitinės sąmonės bruožus randame ir archajinėse lietuvių dainose. Tačiau čia, lyginant su antikiniais graikų mito kontrastais, šie

¹⁵ LLD VII, p. 78, Nr. 70, Š63, Piktupėnai.

¹⁶ Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 11.

bruožai yra nepaprastai nuosaikūs, darnūs ir ramūs. Kitaip tariant, dainos, kaip ir mitai, reiškėsi ne tik dėl dainuojamo teksto, bet ir dėl jose „išsaugotų“ būvių ir būsenų, kurios ir grindė bendruomenės kūrybines nuostatas bei pasaulėjautą. Nuolat dainuojamos darbo metu, šventėse, sodžiuose, sklisdamos iš lūpų į lūpas, vis papildomos naujais posmais, jos buvo tam tikras nuolat atnaujinamas patirties telkinys.

Svarbu pabrėžti, kad, pripildydamos dainuojančius sutarimo, tam tikros energijos, išgyvenimų ir patirties, į pirmą vietą jos iškelia ne pačią kalbą, o tam tikrą įsiliejimą į visumą. Kitaip tariant, kalbos esmė dainoje pasikeičia, ji tampa ne informacijos, o buvimo būdo, būsenos nešėja. Pasireiškia visiškai kitokia kalbos raiška, kurios esmė slypi ne paviršiuje, o gilesniame matmenyje. Tokios kalbos suvokimas gali ateiti tik iš ten, iš kur ji sklinda, kitaip tariant, kiekvieną sykį reiškiasi tam tikras klodas, kuris ištartus žodžius „nuspalvina“ tam tikromis būsenų „spalvomis“. Tad nepakanka paaiškinti tik žodžių reikšmes, nepaprastai svarbu įskaityti ir suvokti būsenas, kurios šiuos žodžius lydi. „Gyva“ kalba balso intonacijoje sykiu su žodžio reikšme „neša“ ir tam tikrą gilesnį suvokimą. Pavyzdžiui, nesupratę kalbančiojo, klausiamo tol, kol suprantame. Net neįmanoma tiksliai pasakyti, kaip tai darome, nes kiekvieną sykį tai nutinka vis kitaip. Empatija, įsijautimas, susigyvenimas papildoma suvokimą. Kiekvienas kitas klausimas atveria naujas įžvalgas, pradedame suprasti kalbantįjį „iš pusės žodžio“. Galiausiai tai, ką norime pasakyti, iškalbingiau atveria net ne konkretūs žodžiai, o balso tembras ir intonacijų niuansai. Čia naudojamas intonacijos ir

rezonanso poveikis, kuris buvimo būdo suvokimui yra pirmapradiškesnis nei pats tekstas. Dainavimas – taip pat inicijuoja būsenas, kurios kitaip negalėtų būti nei atveriamos, nei komunikuojamos. Taip pat svarbu pabrėžti, kad dainuojant – tai, beje, regime ir pokalbio metu – skirtingos būsenos keičia viena kitą. Kitaip tariant jos pasirodo kaip „slenkančios“, tad suvokimą formuoja net ne kažkoks statiškas konkretus būvis, o jų dinamiška visuma, kaita ir tėkmė.

Skirtingi būviai atveria skirtingus būties lygius, kurie savo ruožtu nulemia ir skirtingas tikrovės interpretacijas. Tad, kaip gilindamas hermeneutinę interpretaciją pastebėjo Heideggeris, suvokimas iš esmės remiasi žmogaus buvimo pasaulyje būdais. Heideggeris plėtojo įmesties sampratą, kuri padeda atskirti būseną nuo psichologizuotos nuotaikos. Būseną pasireiškia dar iki žmogaus apsisprendimo, dar iki pagalvojimo, kaip jis pats yra. Kitaip tariant, suvokimą ir mąstymą pirmiausia nulemia būsenos. Žvilgsnis į fenomeną jau yra tendencingas, intencijos jau yra nulemtos, žmogus jau yra, ir yra ne bet kaip, o tam tikru būdu. Alkanas ir sotus tą patį obuolį mato skirtingai. Vakarų individas, įtikėjęs modernių teorijų universalumu, gali sau manyti, kad jis išsilaisvina nuo minėto būsenų poveikio, tačiau toks neigimas nieko nekeičia. Visos jo nuostatos kykla iš konkretaus buvimo būdo ir tam tikrų būsenų. Sykiu turime pabrėžti, kad būsenos nėra kažkokia žmogaus nuosavybė, kaip koks daiktas, kuris priklauso pačiam žmogui. Būsenos nepriklauso žmogui, tačiau jos įtraukia jį, daro jam milžinišką poveikį. Tai gerai

suprasta mitinėse tradicijose, kur būsenos, nors ir atveriamos kaip nulemiančios žmogaus gyvenimą, paliekamos dievų sferai. Afroditė, Hermis, Erosas suvokiami veikiau kaip pasaulio fenomenai, kuriuos žmogus patiria ne akimis, bet vidine kontempliatyvia rega. Aptikdamas juos kaip tam tikrus buvimo būvius, kaip pasaulio patyrimo būdą, šias nuostatas antikinis ir net viduramžių žmogus išreiškė statulose ir ikonose, kurios būdavo kuriamos kaip nuorodos į neregimą tikrovės patyrimą. Mitinius pasakojimus arba archajines dainas galime taip pat regėti kaip tam tikras ikonas, kaip nuorodas į vidinei regai atsi-veriantį pasaulį. Žmogus ne pats nustato, kur ir kaip save aptiks, jis aptinka save jau esantį tam tikru būdu, „įsivėlusį“ į būsenas ir laikiškumą.

Laikiškumas lietuvių tautosakoje

Kalbant apie archajinėje lietuvių tradicijoje randamas laiko sampratas, galėtume pradėti nuo *Gyvenimo laiko* sampratos, kuri suvokiama kaip žmogaus gyvenimo kelias, tačiau ne kaip viena linija, o kaip ištisas pluoštas paralelių, kurios susijusios su žmogaus gimimu, augimu, su šeimos kūrimu, senatve, mirtimi ir pomirtiniu pasauliu. Žmonės tuo pačiu metu yra ir vaikai savo tėvams, ir sutuoktiniai sugyventiniams, ir tėvai savo vaikams. Archajinė sąmonė įsišaknijusi šeimoje ir bendruomenėje, gamtos ir kosmoso visumoje. Paralelės ir integralus suvokimas slypi kiekviename gyvenimo žingsnyje. Anapus „išėję“ protėviai suvokiami kaip vis dar esantys, ir yra sodinami prie stalo. „Vėliavnešiai“ lietuviai kartu su protėvių vėlėmis joja kartu į mū-

šius. Įsikūnijusi medyje, upelyje, paukštyje, žaltyje ar kitame gyvūne, žmogaus siela sugrįžta į bendruomenę kitais pavidalais. Laikas nesustoja ir nepasibaigia, o atsiveria kaip gyvybiška tėkmė. Maceina rašo, kad lietuviškasis buvimas interpretuoja būtį ne statiškai, o hėrakleitiškai¹⁷. Čia tinkamai parinkta upės metafora, kuri pabrėžia ir kaitą, ir taką, ir visumą. Žmogus eina gyvenimo keliu, o Gamta kelia, augina tai, kas gyva. Svarbu pabrėžti, jog tokia laiko samprata ne tik neignoruoja gamtinių procesų laikiškumo, bet ir yra su jais susijusi. Kelias ir kilimas yra reikšmingos laiko metaforos, pabrėžiančios, kad kiekvienas eina savo gyvenimo keliu, jo takas „kyla“ arba „leidžiasi“. Tad *gyvenimo laiko* samprata lietuvių tautosakoje pasirodo ir kaip gyvenimo galimybė, ir kaip kelias, ir kaip augimas, bet ne tik gamtinės gausos ar vitališka prasme, sykiu tai ir dvasinis kelias, kilimas bei augimas.

Jis glaudžiai susijęs su archajinėje tautosakoje nuolat pabrėžiamu darbštumu, sykiu ir pasikartojančiu sezoninių darbų cikliškumu. Darbai nurodo į pasikartojančius metų laikų rūpesčius, dermės siekimą ir derliaus auginimą. Pasikartojant gyvenimiškoms situacijoms, gyvenimo metai kaupia prisiminimus. Bet tai ne tik asmeniniai prisiminimai. Juos papildo ir protėvių patyrimas, kuris archajinę sąmonę formavo ypač reikšmingai. Skirtingi atminties sluoksniai sugula sukurdami prasminį tūrį. Formuojasi ne tik „horizontalus“ gyvenamojo pasaulio „paviršiaus“ suvokimas, bet ir vertikalus matmuo,

¹⁷ Maceina, Antanas. *Daiktas ir Žodis: Lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 125.

gelmė, kuri atveria ir daugiamatę sąmonę, integralų mąstymą. Pasitelkę Heideggerio įvestas *pasaulėjimo* ir *daiktėjimo* sampratas dalykų esmę galime suvokti kaip telkiančią sąsajas tarp esinių, kaip jungiančią visumą. Judėjimas tokios visumos suvokimo link atveria daugialypį mąstymą, suvokimą, kad „dabar“ ir „čia“ yra visas pasaulis. Galime kalbėti apie *tikrąją dabartį*, kurioje telpa ir tėkmė, ir pastovumas, ir ateities laukimas. Tai, kas laikina, tai, kas amžina, ir tai, kas yra nelaikiška čia susilieja į vieną vientisą dabartį, tarp praeities ir ateities nėra jokios konkurencijos. Praeitis ir ateitis, skirtingi laikiskumai, čia išsaugo savo pirmąpradi noliečiamumą. Laikas „sustoja“.

Tokie sustojimai vyksta nuolat, bet pasaulietiškoje modernybėje vis rečiau į tai kreipiamas dėmesys. Tačiau ištikus esybiniams gyvenimo įvykiams, žmogui nustojus suktis „voverės rate“, apsinuogina vakarietiško „pažangaus“ laikiskumo paviršutiniškumas ir beprasmiškumas. Neatsitiktinai dar ir šiandien lietuvių kalboje žodžiai ramus / neramus (rimtas / nerimtas) vartojami sinonimiškai geras / negeras sąvokai. Pažymėtina, kad anksčiau šis ryšys buvo gerokai stipresnis, šaknis *rim* susijusi ir su rimavimu. Kitaip tariant, *rimti*, *rymoti*, *rimuoti*, *rimtėti* ir kiti šios šaknies žodžiai nurodo į rimtį, bet sykiu ir į suderintą būseną. Vienoje žinomiausių ir trumpiausių sutartinių dainuojama:

Rimo rimotūto,
Rimo rimotūto
Sutarjėla,
*Sutarjėla*¹⁸.

18 Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. ISSN 0236-0551 *Liaudies kultūra*, 2004/4 (97), p. 18.

Vyčiniene rašo, kad Rimo sampratą šioje sutartinėje galima suprasti kaip rimtį, nu(si)raminimą, nurimimą, ramybę, rimastį, plg.: rimas – ramuma, ramybė, rimoti – rimti, rymą – ramybė, rintis bei rymojimas, galvojimas rymant, rymoti – būti pasirėmusiam; galvoti, svarstyti, mąstyti, ryminti – iš lėto eiti¹⁹. Kitaip tariant, rimo sąvoka pabrėžia sutarimo, suderinimo veiksmą. Tūto čia, regis, yra paties dainavimo nuoroda, o Sutarjėla reiškia „sutariant, suderant, susiderinus, vieningai“²⁰.

Derinimo samprata lietuvių tautosakoje nepaprastai išplėta daugybe formų, o kalbant apie laiką reikėtų pabrėžti ir skirtingų laikiskumų derinimą. Žmogaus gyvenimas derinamas su gamtos procesais, su kosminiais reiškiniais, su skirtingais gyvenimo ritmais, ypač dzūkų dainoms būdinga skirtingų temų gretinimo kompozicija. Tai pabrėžiama šakotinėje daugumos dainų struktūroje, kurioje regime tarsi daugiamatę semantiką, kai gamtos ar net kosmoso procesai gretinami su žmogaus gyvenamajame pasaulyje vykstančiais įvykiais, kartu vyriškoji šaka – su moteriškąja. Tarp jų nėra jokios konkurencijos, jokio konflikto. Dainose atveriamos šių šakų paralelės ir dermės. Darna sustiprinama emociniu, intonaciniu, melodiniu, net vaizdiniu bendrumu, kai sukuriamas analogiškumo įspūdis, leidžiantis žvelgti į vieną pasaulį naudojant kitos šakos vaizdą²¹.

: – *Ko tu liūdi, berželi, Lioliūdėla::*
: *Ar tau gaili šakelių, Lioliūdėla:*

19 LKŽ XI, p. 620, 624–625.

20 Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. *Liaudies kultūra*, 2004/4 (97), p. 19.

21 Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 43.

: Ar žaliųjų lapelių, Lioiliūdėla?:
 : – Nė man gaila šakelių, Lioiliūdėla.:
 : Nė žaliųjų lapelių, Lioiliūdėla.:
 : – Ko tu liūdi, **sesute**, Lioiliūdėla.:
 : Ar tu gaili rūtelių, Lioiliūdėla.:
 : Ar žaliųjų rūtelėlių, Lioiliūdėla.:
 : Ar jaunųjų dienelių, Lioiliūdėla.:
 : – Nė man gaili rūtelių, Lioiliūdėla.:
 : Nė žaliųjų rūtelėlių, Lioiliūdėla.:
 : Nė jaunųjų dienelių, Lioiliūdėla.:
 : – Ko tu liūdi, broliukai, Lioiliūdėla.:
 : Ar tau gaili žirgelia, Lioiliūdėla.:
 : Ar in žirgą balnelia, Lioiliūdėla?:
 : Nė man gaili žirgelia, Lioiliūdėla.:
 : Nė inžirgabalnelia, Lioiliūdėla.:²²

Žmogaus ir gamtos artumas čia reiškia žmogaus tiesioginį įsiliejimą į pirmapradę visumą. Atvirumas gamtai skatina atsiverti, išsakyti, atidengti slaptąsias prigimties gelmes. Kuo nuoširdesnis, intymesnis kreipimasis į gamtą, tuo daina emocingesnė, labiau išreiškia žmogaus esybę²³. Didingas gamtos akompanimentas žmogaus kasdienėje veikloje stiprina darnios visumos patirtį. Ši patirtis yra daugumos dainų pagrindas, būtent iš visumos kylantis aiškumas pamoko, padeda spręsti kasdienes problemas, gamtos pavyzdžiu remiamasi kaip gyvenimiška patirtimi. Žmogus aiškumą įgauna atrasdamas, o ne suformuodamas. Gamtoje esanti natūrali pusiausvyra yra atramos taškas, prie kurio linksta ir žmogaus būtis, palyginimuose ir sugretinimuose ieškoma žmogaus pasaulio ir visumos darnaus atitikimo, *dermė* padeda suprasti, kaip žmogui *derėtų* elgtis, o kaip elgtis *nedera*. Ieškant pusiausvyros

22 LLD VII, 143, Nr. 147, D363, Vingravos kaimas.

23 Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 45.

tarp prieštarinių galių, sykiu siekiama išminties, tikrumo, kuris paaiškintų ir suprantamiau atvertų ir žmogiško pasaulio problemas. Čia galima įžvelgti ir pastangas suderinti skirtingus būties lygmenis, kartu susigyventi su neišvengiama tikrove, kurią beprasmiška neigti.

Lietuvių dainuojamojoje tautosakoje gausu pavyzdžių, kuriuose regime daugiamatį derinimo pastangas. Dainavimas derinamas su skirtingų instrumentų dermėmis, su šokio ritmu. Zenonas Slaviūnas tvirtino, kad net trečdali visų sutartinių sudaro šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės²⁴. Neatsitiktinai sutartinės būdavo vadinamos dvejinėmis, trejinėmis, keturinėmis²⁵. Pabrėždama aktyvaus dalyvavimo ir judesio svarbą Urbanavičienė rašo, kad sutartinių sinkretizmas yra nepaprastai įvairialypis. Jis apima judesius, melodijas, giedojimo, poetinio teksto, o kartais ir instrumentinės muzikos susiliejimą²⁶. Tad verta pabrėžti išskirtinį lietuviškų sutartinių bruožą, kuris polifoninę jos tekstūrą atveria visiškai kitokiu būdu, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Žinoma, kad polifonija Vakaruose yra vėlyvas reiškinys, pasirodęs apie X–XI a. bažnytiniuose choraluose. Tačiau viduramžių ir barokinėje muzikoje polifonija naudojama kaip dekoratyvus elementas muzikos įspūdžiui

24 Slaviūnas, Zenonas. *Sutartinių šokiai, jų amžius ir panaudojimo problemos*: Pranešimas teorinei konferencijai choreografijos klausimais. Vilnius: Lietuvos TSR liaudies meno rūmai, 1971.XII.12–13, p. 1.

25 Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. Lietuvių sutartinių ir ainių polifoninių dainų lygiagretės. *Lietuvos muzikologija*, t. 13, 2012, p. 178.

26 Urbanavičienė, Dalia. Sutartinių sinkretizmas: giedojimo ir šokimo (žaidimo) būdų sąveikos tyrimai. *Lietuvos muzikologija*, t. 14, 2013, p. 188.

sustiprinti. Lietuviškose sutartinėse polifonija pasireiškia kitaip. Regime, kad jos dinaminė prigimtis ne tik išsaugoma garse, bet ir susiejama su aktyviu judesiu, tiesioginiu įsitraukimu. Tad jos tikroji prigimtis, apimtis ir gėlmė atsiskleidžia veikiau dainuojant nei klausant. Kitaip tariant, tikroji sutartinės galia atsiskleidžia ne klausytojui, o tam, kuris tiesiogiai joje dalyvauja, susilieja su dainos melodija, su kartu dainuojančiais, su dirbamais darbais, su šokio judesiais ir švenčių šventumu, pritariant instrumentams ir čiulbant paukščiams. Tai nepaprastai aktyvus ir daugialypis derinimo judesys. Dainuojant daugiabalse architektonika pasižymintias sutartines, į darnią visumą susilydo ne tik skirtingos tonacijos, ritmai, bet ir skirtingi pasauliai, skirtingi prasminiai ir laikiškumo matmenys.

Dainavimas neatsitiktinai beveik tiesiogiai siejamas su paukščių giedojimu. Vyčinienės darytas tyrimas įtikinamai parodo, kad galima net atsekti akivaizdžius garsinius ryšius tarp archajinių giesmių ir paukščių giedojimo²⁷. Paukščių giedojimas akivaizdžiai gali būti laikomas pirmą kartą daugelio giesmių progarsiu, ypač tyrinėjant pritarimus, arba „turavojimus“, antruoju balsu. Tačiau ne bet koks dainavimas būdavo vadinamas giesmėmis ir giedojimu. Sutartines vadindamas giesmėmis, Sabaliauskas jas aiškiai atskiria nuo paprastų dainų, pabrėždamas, kad „tie seni giesmininkai“ niekada neapsiriks, dainos nepavadins giesme ar atvirkščiai²⁸. Slaviū-

nas rašo, kad sutartinėmis buvo vadintos ir paprastos vienbalsės nepolifoninės dainos, kurias dainuojant galima gerai pritarti, „užturavoti“, tad neretai būdavo sakoma: „Užtraukim sutartinę“, „Kai traukė sutartinę, tai net laukai linko“²⁹. Tarpusavyje besipindami balsai vienas kito nenustelbia, palaiko skambesio pusiausvyrą, derinasi su muzikos turiniu, sudarydami „muzikinio paveiklo melodinį vientisumą“. Žmogus tarsi dainuojantis paukštis tam tikra prasme pakyla virš kasdienybės, išsilaisvina, net ir sunkiausiomis akimirkomis mena jaunatvišką, visavertę egzistenciją. Dainos spinduliuoja neblėstančios jaunystės energija³⁰.

Tautosakos rinkėjai neretai stebisi, kad senučiukė močiutė ar palinkęs senelis uždainavęs, regis, užmiršta savo amžių, jų veidai pasikeičia, ima spinduliuoti jaunatviškumu, kažkokia anapus kasdienio pasaulio slypinčia stiprybe. Kitaip tariant, pasireiškia ypatinga dainų energija, kuri čia priklauso net ne nuo amžiaus, o nuo vidinio „užsidegimo“, „įsitraukimo“. Kur įsitraukiama? Tai sakrali, bet sykiu ir nesureliginta terpė. Dainose dažnai pasirodančią dialogų ar mįslių struktūrą Sauka laiko mitine³¹. Galima pritarti, kad čia reiškiasi mitopoetinė sąmonė, kuri atveria savitą racionalumą, pagrindžia individo metafizinio ryšio su pasauliu dvasinio matmens

muzika ir muzikos instrumentai. *Lietuvių tauta*. T. I, d. 2. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1911, p. 7.

29 Slaviūnas, Zenonas. *Sutartinių šokiai, jų amžius ir panaudojimo problemos*: Pranešimas teorinei konferencijai choreografijos klausimais. Vilnius: Lietuvos TSR liaudies meno rūmai, 1971. XII.12–13, p. 10.

30 LLD X, p. 11, 12.

31 Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 126.

27 Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. *Lietuvos muzikologija*, t. 11, 2010, p. 163.

28 Sabaliauskas, Adolfas. Žemių-rytiečių lietuvių tautinė

gelmę. Tačiau mitas čia nesureligintas, jis ieško visumos, kuri glūdi glaudžioje gentinio kolektyvo ir gamtos vienovėje³². Verta atkreipti dėmesį ir į Aleksejaus Losevo tyrimus, parodančius, kad mitinis mąstymas turi būti atskirtas nuo religinio, nors religija juo ir naudojasi³³. Dainuojanti kūryba „atveria“ kūrėjo gelminius dvasinius klodus, kuriuose glūdintys vaizdiniai bei patyrimas ir pasirodo dainose. Tokia kūryba nuolat atsinaujina, ji integruoja kitų tradicijų įtakas, formuoja naujus papročius, nauja pasauležiūra papildo senąją ir neretai gyvuoja greta. Senieji papročiai įgauna naujas prasmes, yra pritaikomi prie pasikeitusio gyvenimo būdo. Juose atsispindi skirtingo senumo žmonių pažīūros ir įsitikinimai, pradedant nuo seniausių laikų, kokius tik siekia žmonijos atmintis³⁴. Taip pat kalbėdami apie archajinių lietuvių liaudies dainų meninio vaizdo savitumą, daugelis tyrinėtojų yra pastebėję, kad, nepaisant didelio dainų sąlygiškumo, jų „turinio pagrindą sudaro realus gyvenimas“³⁵. Tad galima sakyti, kad šiose dainose atsiveria savita mitopoetinė sąmonė. Neatsitiktinai Beresnevičius dainas vadina meditacijomis. Tai tarsi pirmapradės išminties kristalai, kurie nuolat nuvalomi, tai savita sambūvio tradicija, grindžiama pirmapradžiu pasaulio prasmingumu, iš to kylančiu savaip „praktikuojamu“ racionalumu. Tai nėra kažkoks atsietas „žinojimas“ apie pasaulį,

32 Ten pat, p. 211.

33 Losev, Алексей Фёдорович. 2008. *Диалектиками́фа*, p. 97, 136.

34 Vėlius, Robertas. Senieji vestuvinių dainų ir papročių semantikos klodai. ISSN 1392-2831 Tautosakos darbai XLVIII, Vilnius, 2014, p. 102.

35 Sauka, Leonardas. *Lietuvių vestuvinės dainos XIX a.–XX a. pr.*: studija, Vilnius: 1968, p. 228.

toks giedojimas veikia yra tiesioginis žmogaus sutapimas su gyva visata. Tai tam tikra gyvybiškos dvasinės praktikos forma, aktyvus sambūvis, kuris „įkrauna“, įžemina, įvietina ir įprasmina žmogų. Galėtume sakyti, kad dainose „gieda“ pati gyvybė, atsiveria pats gyvybiškumas. Iš čia ir dainininkus užpildanti energija, pakylėjantis pojūtis, kai daina kiekvieną gyvenimo dieną persmelkia dermėmis ir ritmais.

Prasminės slinktytys tautosakoje

Lietuvių tautosaka išsaugojo daugybę archajinių kūrinių, kuriuose žmogaus ir gamtos pasauliai dainuojant tarsi susijungia. Galėtume sakyti, kad čia pati Gamta tarpusavyje šneka. Tačiau naujesniuose liaudies kūriniuose regime reikšmingas deformacijas, dainose vyrauja visiškai kitoks santykis su gamta, dažniausiai pabrėžiamas susipriešinimas. Vis rečiau pasitaiko pavyzdžių, kuriuose žmogus draugiškas gamtai (LLD, p. 15), jis vis dažniau žmogus jaučiasi it pavergėjas, besipuikuojantis savo „šautuvėliu“. Sunyksta rūpesčio nuostata, netikėtai dingsta jautrumas aplinkai, stiprėja plebėjiška užkariautojo tuštzybė. Žmogaus sukurti įrankiai tampa „ribomis“ ne tik gamtai, bet ir pačiam žmogui. Dainose regime, kad „atstumas“ tarp dainuojančiojo ir gamtos didėja. Maža to – gamta numiršta. Eglei, kuri ankstesnėms kartoms buvo nemirtinumo simbolis, sakoma, kad ji yra negyva:

– *Tu, aglala, sutvėrimu*

*Nors negyvu esi...*³⁶

Sauka aiškina, kad didžiąja dainų epocha laikomi XVI–XVII amžiai, kai

36 LLD V, p. 306.

susiformavo poetinis lietuvių liaudies dainų stilius, tačiau vėliau, suvešėjus gausybei „naujosios“ lietuvių tautosakos formų, regime mitinio pasaulėvaizdžio krizę³⁷. Antanas Juška taip pat pabrėžia, kad dainavimas XIX amžiuje silpsta, nors daugelis dainavimą dar prisimena kaip kažkada klestėjusį paprotį. Pasauliui modernėjant, kūrybinis aspektas pasikeitė esmiškai. Tautosakos rinkėjai sutartinai pabrėžia, kad vėlesnių epochų kūrinių meninė vertė suprastėjo, ypač kai imta dainuoti iš „sąsiuvininių“. Dainuojamų kūrinių siužetų subanalėjimas rodo ne tik gyvenamojo pasaulio susiaurėjimą, dar svarbiau – jis pabrėžia kūrybinio aspekto degradaciją. Naujieji kūriniai nuskurdo ne tik turinio atžvilgiu. Senesnėse dainose pasitaikantys prasminiai garsažodžiai „Dobilutėla, dobile“, „Rito rito, raselė krito“, „Siūvarasalain bara“ pavirsta beveik karikatūriškais „fidraritata“, „Hidhidhidritata“ arba „Ikaka, ikaka“ (LLD XV: 18). Kūrybai transformuojantis į prasmes praradusių garsų „paskaitymą“ ar kartojimą, vėlyvuose kūriniuose gausėja ir ciniškų, pašaipaus pobūdžio intonacijų. Šios deformacijos sutapo su intensyvėjančia rašto tradicijos plėtra. Kartu su raštu į lietuvišką sodžių atėjo kitokia sąmonė. Protėvių patirties rudimentai sunyko, tiesioginių patirties perėmimą pakeitė rašto kultūros steigiamas beasmenis tarpininkas. Gyvybišką įsitraukimą pakeitė atsietas žinojimas, kuris užtikrina „išmanaus“ vartotojo komfortą ir pasitenkinimą, tačiau stokoja gyvenimiško prasmingumo, gelmės, būsenų įvairovės, o svarbiausia – gyvenimo masto.

37 Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 25.

Išvados

Apibendrinant reikia pasakyti, kad mitinė sąmonė pasižymi visumos išgyvenimu grindžiama refleksija, leidžiančia įžvelgti tikrovėje pasireiškiančius daugiareikšmius fenomenų tarpusavio santykius. Mitinė sąmonė turi savitą ir turtingą suvokimo instrumentariją, kuris nepagrįstai atmetamas kaip neverifikuojamas griežtais tikslųjų mokslų metodais. Moderni metafizika apriboja suvokimą tik antjusline sritimi, iš čia kyla modernybėje įsivyravęs matematiškai apribotas ir išdabartintinas gamtos, erdvės bei laikiškumo suvokimas. Tačiau, pasitelkęs griežtus tikslųjų mokslų metodus modernus žmogus atliko ne tik gamtos, bet ir savęs paties redukciją. Tad naudojant mokslinius metodus reikalingas tam tikras atsargumas. Jie naudotini kaip įrankiai tik ten ir tik tiek, kiek yra pateisinamos tų įrankių galiojimo ribos, mat tokių ribų nepaisydami modernūs „mokslininkai“ Vakaruose įtvirtino absoliučiai galiojančią priežastinę logiką, o iš teorinių svarstymų plotmės pasiskolintą linijinio laiko sampratą skubotai primetė visai tikrovei. Laikiškumo samprata praradusi savo pirmąją esmę, pavirto manipuliatyviu konstruktui. Tokios su laiku susijusios sąvokos kaip dabartis, praeitis, pradžia buvo prilygintos laiko vertėms, degradavo jų prasminis laukas. Tad filosofija privalo kritiškai vertinti modernaus žmogaus prielaidas ir ieškoti galimybių atverti patirtį, kuri, kaip pavyzdžiui mitinė, išlieka atviresnė tikrovei ir geba peržengti paties žmogaus sukurtas sistemas. Skirtingai nei modernus Vakarų subjektas, kuris užsidarė specializuotose sintetinėse sistemose, mitinis žmogus gyveno gerbdamas protėvių

išmintį, su šventa gamta, su kosmu. Mitinė sąmonė rūpestingai įskaito skirtingus laikiskumo klodus, kurie nepaprastai reikšmingi ir šiandieniam žmogui. Platesnė, o svarbiausia, integrali laikiskumo samprata yra kritiškai svarbi humanitariniams mokslams, hermeneutikai, o ypač senųjų tradicijų tyrimams. Turime neužmiršti, kad Vakarų kultūra plėtojosi globaliai, agresyviai, nesiskaitydama su „lokalijų“ tradicijų patirtimi ir pasaulėvoka, kuri, užuot

toliau puoselėta, buvo nepagrįstai atmesta. Platesnė laiko samprata leistų pabrėžti, kad senąsias mitines tradicijas išstūmusi Vakarų kultūra tėra tik viena iš kultūrinių galimybių, tad turėtų būti atidengtos ir kitos kultūrinės galimybės, kurios šiandien gali atrasti savo vietą, ne paneigdamos, o papildydamos viena kitą. Tokio atgimimo laukia ir archajinė lietuvių tradicija, kuriai nepaprastai reikšmingos niuansuotos laikiskumo formos.

Literatūra

- Beresnevičius, Gintaras. *Meditacija, kontempliacija, ekstremalios būklės: Lietuva ir Rytai. Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos IV. 397-416. Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.*
- Bergson, Анри. *Творческая эволюция*, пер. с фр. В. А. Флерова. Москва: Кучковополе, 2006.
- Eliade, Mircea. *Šventenybė ir pasaulietiškas kumas*. ALK, Vilnius: Mintis, 1997.
- Lingis, Alphonso. *Building for movement. II. The life world as an environment for traveling. Creativity studies*. ISSN 2345-0479 / EISSN 2345-0487. 2015 Vol. 8(2): 103–114. 2
- Losev, Алексей Фёдорович. 2008. *Диалектика мифа*. Maceina, Antanas. *Daiktas ir Žodis: Lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius: Aidai, 1998.
- Mickūnas, Algis. *Mokykla ir mokiniai*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Mickūnas, Algis. *Istorija, kalba, suvokimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Sauka, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- Sauka, Leonardas. *Lietuvių vestuvinės dainos XIX a.–XX a. pr.*: studija, Vilnius: 1968.
- Sabalaiuskas, Adolfas. *Žemių-rytiečių lietuvių tautinė muzika ir muzikos instrumentai. Lietuvių tauta*. T. I, d. 2. Vilnius: M. Kuktos spaustuė, 1911, p. 96–108.
- Slaviūnas, Zenonas. *Sutartinių šokiai, jų amžius ir panaudojimo problemos*: Pranešimas teorinei konferencijai choreografijos klausimais. Vilnius: Lietuvos TSR liaudies meno rūmai, 1971. XII.12–13.
- Urbanavičienė, Dalia. *Sutartinių sinkretizmas: giedojimo ir šokimo (žaidimo) būdų sąveikos tyrimai. Lietuvos muzikologija*, t. 14, 2013.
- Vėlius, Robertas. *Senieji vestuvinė dainų ir papročių semantikos klodai. Tautosakos* darbai XLVIII, Vilnius, 2014.
- Vyčinienė-Račiūnaitė, Daiva. *Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės*. ISSN 0236-0551 *Liaudies kultūra*, 2004/4 (97).
- Vyčinienė-Račiūnaitė, Daiva. *Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. Lietuvos muzikologija*, t. 11, 2010.
- Vyčinienė-Račiūnaitė, Daiva. *Lietuvių sutartinių ir ainių polifoninių dainų lygiagretės. Lietuvos muzikologija*, t. 13, 2012.